

Історія України

УДК 94(477.51):061

О. З. Силка

ІМПЕРАТОРСЬКЕ РОСІЙСЬКЕ ТОВАРИСТВО ПОРЯТУНКУ НА ВОДАХ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ЙОГО СІЛЬСЬКОГО ОСЕРЕДКУ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ

Анотація. У статті представлено погляд на основні напрями діяльності однієї з найбільших громадських організацій Російської імперії – Імператорського Російського товариства порятунку на водах, зокрема його Чернігівського окружного правління у справі організації Слобідського сільського рятувального поста у період 1901–1910 рр. Звернена увага на неефективні підходи посадових осіб щодо організації, розвитку та удосконалення форм і методів діяльності Осередку у сс. Микільській та Передмостовій Слобідках Остерського повіту.

Ключові слова: Чернігівська губернія, громадська організація, рятувальні пости, с. Микільська Слобідка, с. Передмостова Слобідка, Окружне правління Товариства порятунку на водах

Постановка проблеми. Імператорське Російське товариство порятунку на водах було однією з чисельних громадських організацій в Росії. Свою діяльність воно проводило в останній третині XIX – на початку XX ст. на всій території Російської імперії. Актуальність теми зумовлена двома чинниками: перший – об’єктивне дослідження організації системи рятування на водах, інший – виявлення, аналіз та оцінка громадського елементу в роботі Товариства, зокрема звернення уваги на мотиваційні моменти індивідуальної участі громадян у статутних громадських організаціях кінця XIX – початку XX ст., у тому числі, створених на сільському адміністративно-територіальному рівні.

Мета. На тлі загальної інформації щодо безумовно позитивних результатів у діяльності Товариства порятунку на водах, маємо намір більш детально зупинитися на особливостях функціонування сільського Слобідського відділення Чернігівського окружного правління, зокрема вказати на факти його неефективної діяльності. Архівні матеріали, покладені в основу статті, вперше вводяться до наукового обігу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інформація про діяльність Російського товариства порятунку на водах та його окружних правлінь у сучасній українській історіографії представлена вкрай обмежено, як правило, в контексті розгляду діяльності інших громадських організацій. Частково тема представлена у студіях Ю. Гузенка [1], М. Мельника [2], П. Тригуба та Н. Довгань [3], які побіжно згадують Миколаївське окружне правління, поряд із висвітленням інших актуальних тем з історії Миколаєва.

Виклад основного матеріалу. Історія світової громадської ініціативи щодо організації рятувальних робіт на водах відома з 1789 р., коли поблизу узбережжя Великобританії зазнав аварії корабель «Adventure». Ідея створення в Росії спеціальних морських рятувальних станцій, засобами приватних осіб, зародилася серед моряків Кронштадту. 4 квітня 1866 р. у «Кронштадському віснику» майбутнім віце-адміралом О. Фрейгангом був надрукований заклик щодо початку збору фінансових пожертв. До 1870 р. зібрали 60 тис. крб., а через рік, 28 липня 1870 р. створено спеціальний комітет, під головуванням генерал-ад’ютанта віце-адмірала К. Посьета, з метою розробки статуту нового Товариства [4]. 3 липня 1871 р. «Статут Товариства надання допомоги при корабельних аваріях» був затверджений імператором Олександром II [5]. Велика Княгиня Цесарівна, згодом Її Величність Государиня Імператриця Марія Федорівна прийняла Товариство під свій патронаж. Керівний центр знаходився у Санкт-Петербурзі.

Мета Товариства визначалася, як «надання допомоги усім тим, хто зазнає лиха на морях, озерах та річках у межах Росії», через влаштування рятувальних станцій або за допомоги «інших заходів щодо рятування потопельників». Статут передбачав організацію окружних та місцевих правлінь: «Окружні правління засновуються у кожній губернії із місцевих членів Товариства у складі голови, секретаря, скарбника та 5–7 членів».

16 листопада 1892 р., з дозволу імператора Олександра III, Товариство перейменували на «Імператорське Російське товариство рятування на водах» (ІРТВ), а 31 березня 1894 р. підписано нову редакцію «Статуту» Товариства (Статут Товариства затверджувався декілька разів – 3.07.1871 р., 13.03.1872 р., 31.03.1894 р. та 22.05.1904 р.). Відповідно до нього, основними напрямками в діяльності Товариства визначалися: збір коштів на допомогу родинам загиблих моряків, переконання судовласників у необхідності оснащення суден рятувальними засобами, влаштування рятувальних постів на річках, озерах та морських узбережжях, навчання дітей та юнаків правилам надання допомоги постаждалим на воді тощо [6]. З 1891 р. Товариство почало друкувати власний журнал – «Спасение на водах».

Усі практичні дії Товариство проводило через окружні правління та відділи. На 1899 р., за даними енциклопедії видавців Ф. Брогкауза та І. Ефрона, кількість округів Товариства дорівнювала 79, при них відділів – 57, позаокружних відділів – 12 і понад 11 тис. дійсних членів [7]. Сумарно за період 1872–1914 рр. ІРТВ на території Російської імперії, за інформацією радянських істориків, мало 97 округів та 46 відділів, до складу яких входили 8,2 тис. осіб [8]. На території України діяли Катеринославське, Київське, Миколаївське, Одеське, Полтавське, Чернігівське та Таврійське окружні правління. У межах дії окружного правління дозволялося створювати осередки Товариства, поблизу тих місцевостей – «прирічкових пунктів губернії», – де міська/сільська громада виступала з відповідною ініціативою.

Чернігівське окружне правління Товариства порятунку на водах виникло у 1894 р. До складу керівників його Правління увійшли посадові особи Чернігівської губ.: голова – чернігівський губернатор, д. ст. рад. Є. Андреевський, заступник голови – віце-губернатор, ст. рад. О. Долгово-Сабуров; члени: голова Чернігівського окружного суду, д. ст. рад. М. Скаржинський, керівник акцизними податками Чернігівської губ., д. ст. рад. К. Адамович, директор народних училищ Чернігівської губ., д. ст. рад. П. Євстафьев, Чернігівський повітовий предводитель дворянства, кол. секр. Г. Глебов, прокурор Чернігівського окружного суду, кол. рад. Г. Булацель; скарбник правління – чернігівський міський голова, кол. рад. О. Ханенко, секретар правління – член окружного суду, надв. рад. П. Жигмонд; завідувач міськими (у м. Чернігів) рятувальними човнами та школою плавання – дворянин В. Гофштер [9, 387].

Фінансування Російського товариства порятунку на водах, зокрема його окружних правлінь, передбачалося з наступних джерел: щорічних грошових внесків членів Товариства; разових пожертв грошима, рятувальними засобами та ішим майном; зі зборів за організацію публічних лекцій і концертів; додатково для збільшення фінансових ресурсів дозволялося організувати збір коштів («открывать подписки») на пожертви; за відповідного дозволу поліції чи духовенства, «виставляти кухлі у церквах» [5, 5]. Для ефективної організації Чернігівського окружного правління, його керівництво 9 серпня 1894 р. клопотало перед Чернігівською губернською управою про «можливість надати Товариству сприяння у призначенні йому щорічного фінансування, за прикладом деяких інших земств, губернських та повітових, а також міських громад, які здійснюють таке сприяння Товариству майже від початку його заснування». При цьому Чернігівське окружне правління, сподіваючись на позитивне рішення, неоднозначно натякало на той факт, що «про будь-яке сприяння Товариству, голова Товариства повинен повідомляти Її Величність, Августійшу патронесу Товариства» [10, 518].

Чернігівська губернська управа не задовольнила прохання Чернігівського окружного правління, мотивуючи відмову достатньо показовим ставленням власне до ідеї громадської самоорганізації допомоги потопельникам і переадресовуючи прохання на нижчий, повітовий або міський рівні: «Маючи на увазі, що сфера діяльності Чернігівського окружного правління Товариства порятунку на водах, за неможливістю ним організувати рятувальні станції в усіх прирічкових пунктах губернії, – повинна буде обмежитися лише влаштуванням таких станцій у найбільш населених пунктах, як,

наприклад, прирічкові міста, які, без сумніву, придуть на допомогу правлінню», а також тим, що «справа рятування на водах не входить до компетенції губернського земства» [10, 519]. Разом з тим відзначимо, що на початку нового фінансового 1895 р., комісія з кошторису при губернській управі все-таки знайшла можливість виділити Чернігівському окружному правлінню одноразову субсидію у розмірі 100 крб.

Беручи до уваги той факт, що Чернігівське окружне правління діяло до 20-х рр. XX ст., друковані звітні матеріали збереглися лише за перший – 1894–1895 – рік його діяльності [11]. Натомість фонди Держархіву Чернігівської обл. частково компенсують цей брак і на підставі 205 справ дають нам уявлення щодо діяльності Окружного правління за період 1894–1916 рр. [12, 484].

Зважаючи на проблемне поле наших зацікавлень, а саме – вияви громадської ініціативи щодо створення статутних організацій у селах Лівобережної України наприкінці XIX – на початку XX ст., вважаємо за доцільне докладніше зупинитися на діяльності єдиного сільського відділення Чернігівського окружного правління – Слобідського або Микільсько-Передмостового. Необхідно також зазначити, що селами Микільську та Передмостову Слобідки ми називаємо лише, згідно із територіально-адміністративним поділом, станом на початок XX ст., але, за соціальними характеристиками та змістом діяльності їхнього населення, а також за представленими статутними громадськими об'єднаннями (Благодійне товариство, Товариство сприяння благоустрою, Комітет з будівництва храму, Ощадно-позичкове єврейське товариство, Добровільне пожежне товариство, Товариство допомоги бідним євреям), можемо говорити про своєрідні передміські чи урбанізовані села. Адміністративно сс. Микільська та Передмостова Слобідки до 1902 р. входили до Броварської волості, а з 1903 р. Микільська Слобідка стала новим волосним центром Остерського повіту Чернігівської губ. Передмостова Слобідка адміністративно підпорядкувалась Микільській. На сьогодні територія колишніх Микільської та Передмостової Слобідок є частиною міської лівобережної території Києва.

З моменту заснування, Чернігівське окружне правління проводило активну роботу щодо організації та влаштування рятувальної станції у м. Чернігів, а відповідно, і відділень ІТРВ у м. Новгород-Сіверську, Острі й Слобідках. Однак, чому саме у цих селах з'явилася гостра необхідність організації відділення Чернігівського окружного правління Російського товариства порятунку на водах? Частково відповідь на це запитання дає опис села за 1910 р., який ми подаємо мовою оригіналу для збереження автентичних характеристик: «Предмостная Слободка расположена по обеим сторонам шоссе, ведущего из Киева в Чернигов, между цепным мостом и т. наз. Русановским мостом, перекинутым через Русановский проток Днепра, и со всех сторон окружена водою. Шоссе приподнято на 3–4 сажени, а население Слободки расположилось в глубокой котловине, заливаемой весенней водою так, что большинство домов выстроены на высоких сваях. После весеннего разлива, во многих местах остаются большей или меньшей величины пространства воды, в виде небольших озер; эти озера называются на местном наречии “кобдиобы”. В них жители моют белье, купаются и берут из них воду для питья» [13, 130–131].

Статутними нормативними документами Товариства порятунку на водах передбачалося створення рятувальних постів у тих прибережних місцевостях, де спостерігалось скупчення народу, поблизу літніх та зимових переправ, на пристанях, поблизу купалень, мостів, а також у місцевостях, де очікувався розлив річок. Останні класифікувалися за двома розрядами: перший – забезпечувався човном (без весляра) та низкою ручного рятувального приладдя, яке мало розміщуватися на спеціальних щитах або стійках, на стіні будинку чи паркані; інший – оснащувався лише ручним рятувальним приладдям. У с. Микільська Слобідка діяв річковий причал [14, 112], щовесни територію сіл заливало настільки, що у народі вона отримала назву «Венеція». До того ж села мали «індивідуальний вигляд»: «Уздовж шосе із самого ранку до пізньої ночі тягнуться потоки людей до Києва, або повертаються з нього. Частина Слобідки, яка знаходиться поблизу ланцюгового мосту постійно заповнена людьми – це постійно діючий базар» [13, 131]. Варто зазначити, що під час спорудження першого Київського капітального мосту – Миколаївського ланцюгового (існував у 1853–1920 рр.), було додатково побудовано 4 дерев'яні мости, які вели до Микільської Слобідки та Броварського шосе. Під час

весняних повеней ці мости регулярно руйнувалися, що спричиняло людські втрати. Отже, необхідність організації тут Осередку ІПТРВ була очевидною.

Ініціативну групу щодо створення Слобідського осередку очолив земський начальник 4-ї ділянки Остерського повіту, колеж. асес. М. Максимовський. Основним завданням оголошувалася організація у Слобідках рятувального посту І розряду. Для забезпечення роботи Осередку Чернігівське правління асигнувало 215 крб. 77 коп., які були покладені на особистий депозитний рахунок М. Максимовського до Остерського казначейства наприкінці 1900 р. [5, 10]. Принагідно зазначимо, що 1900 р. поліцейський наглядач Передмостової Слобідки отримував 300 крб. квартирних коштів на рік [14, 74].

З 1901 р. Слобідський осередок офіційно розпочав свою діяльність. До складу правління були обрані: голова відділення М. Максимовський, члени – поліцейський наглядач Слобідок, член Остерського повітового поліцейського управління, кол. реєс. М. Миклашевський; начальник Київського заставного будинку шосейних податків поблизу Миколаївського ланцюгового мосту, тит. рад. П. Зубовський, міщани М. Кобарисов, Г. Зборомирський, М. Аристархов [5, 12]. Останній з 1908 р. увійшов до числа членів-засновників Товариства сприяння благоустрою с. Передмостової Слобідки [16, 262]. Обов'язки спостереження за діяльністю Слобідського осередку, так само як і за будь-якою іншою організацією на підконтрольній території, були покладені на Остерського повітового справника, кол. рад. І. Дідевича (працював до середини 1904 р.).

Три роки Слобідський осередок функціонував без особливих проблем, доки у середині 1904 р. не відбулась персональна зміна Остерського повітового справника. До виконання обов'язків приступив тит. рад. Ф. Гузарський, який, з метою перевірки діяльності Осередку у Слобідках, особисто відвідав села. Після безпосереднього огляду, з'ясувалося, що «ніякого рятувального посту у Слобідках не існує», про що він, відповідно до посадових інструкцій, повідомив Чернігівське окружне правління Товариства порятунку на водах, зазначивши при цьому, що «про подальший розвиток справ щодо рятувального посту у Слобідці відомостей не маю» [15, 10].

Це звернення поклало початок службовому розслідуванню стосовно неефективного використання коштів. Наперед зазначимо, що після 5 років розслідувань, винних знайдено не було, а справа організації рятувального посту так і залишилася нереалізованою. На початку 1905 р., на ім'я голови Слобідського осередку був направлений лист, з вимогою надати Чернігівському правлінню ретельні писемні відомості про діяльність об'єднання та кошторис асигнованих коштів. У квітні 1905 р. відповідний звіт було подано.

Основна діяльність полягала у діях щодо оренди рятувального човна, який розташовувався поблизу дамби Передмостової Слобідки, неподалік Миколаївського ланцюгового мосту. Орендні відносини були оформлені між Осередком, з одного боку, та міщанином-євреєм Я. Поляковим – з іншого. За договором оренди човен обслуговувала особа, яка, за необхідності, виконувала й обов'язки рятувальника. Орендні відносини тривали в 1901–1905 рр., упродовж паводкових або літніх місяців. Загальна сума витрат становила 184 крб., зокрема 1901 – 100 крб., 1902 р. – 24, 1903 – 24, 1904 – 12 і 1905 р. – 24 крб. Отже, з асигнованих 215 крб. 77 коп., на оренду витратили 184 крб., на канцелярські витрати – 6 крб. Залишок становив 25 крб. 77 коп. [15, 12]. Це і все за 4 роки «ефективного» функціонування Осередку. Інша справа, як трактувати визначення «ефективне функціонування». З одного боку, є лише свідчення, надані зацікавленою особою, як факти оренди човна, порятунку людей у 1904 р. («врятували 6 осіб, які каталися Дніпром, поблизу берегів Слобідки»), відсутності потопельників («загибелі людей не було»). З іншого – керівник Осередку не пояснив, чому за перший рік орендна плата становила 20 крб. на місяць, а в наступні роки – 12, і, звісно, не надав документи, які б засвідчили сам факт оренди. Чому щорічні строки оренди становили лише 1 або 2 місяці, за умов існування постійної водної небезпеки для людей? Можна піддати сумніву й твердження щодо відсутності потопельників за 4 роки, а відтак, залишається тільки прийняти на віру записане. Втім, уже 1909 р., за відсутності рятувального човна, місцевий священик відспівав 37 потопельників [15, 29зв.].

Подальшу роботу Слобідського осередку засвідчує єдина фраза у звіті: «Зборів не було, членських внесків не надходило» – і це за 5 років діяльності Осередку та 48 записаних дійсних членів [15, 12–13]. Відповідно до норм Статуту Імператорського Російського

товариства порятунку на водах, усі Окружні правління та їхні осередки щорічно мали звітувати про свою роботу, персональний склад та фінансові надходження. 90% коштів, «за винятком пожертв на певні цілі, залишаються у розпорядженні Правління на задоволення потреб округу, інші 10% – надходять частково на посилення основного капіталу, частково на поточні прибутки, якими займається Головне правління» [5, 9]. Чому за 4 роки ніхто не звернув уваги на факт відсутності фінансових надходжень зі Слобідського відділення? Чи спрямовував Осередок щорічні звіти до Окружного правління, а якщо спрямовував, то який зміст цих звітів, за умов відсутності не лише поточних, але й річних звітно-виборчих зборів. І чи знали 48 членів Слобідського осередку про участь у ньому, якщо жодного разу не сплатили членські внески, які є необхідною умовою вступу до Товариства? Відсутність відповідей на ці запитання спонукає зробити єдиний висновок: Слобідський осередок Чернігівського окружного правління Імператорського Російського товариства порятунку на водах діяльності не проводив, а асигновані кошти використовував неефективно.

На межі 1904–1905 рр. М. Максимовський переїхав до Чернігова на постійне місце проживання, отримавши посаду старшого радника 2-го відділення Чернігівського губернського правління та увійшов до складу правління Чернігівського благодійного товариства [17, 4,49]. Після перевірки функціонування Слобідського осередку, а по суті – з'ясування ролі М. Максимовського щодо організації робіт Осередку, його голова у вересні 1905 р., вже з Чернігова звертався до секретаря Чернігівського окружного правління відділення П. Жигмонда, з клопотанням розглянути питання субсидювання наступного грошового траншу на суму 50 крб., з метою влаштування «на березі, поблизу ланцюгового мосту рятувального посту з човном, засобами, прапорами», мотивуючи прохання тим, що «Передмостово-Микільське відділення Товариства порятунку на водах надзвичайно потребує допомоги для підтримки свого існування, яке має сенс у такій місцевості, як Слобідки». І далі: «...це буде недорого... Засоби мізерні... Просимо 50 крб. на сторожа» [15, 14]. Незадоволене клопотання М. Максимовського й, як наслідок, віддалене місце його проживання, фактична відсутність фінансових ресурсів та зацікавлених осіб у Слобідках щодо організації рятувального поста, остаточно поховали будь-які надії на відновлення роботи Осередку.

На початку 1904 р. громада Передмостової Слобідки організувалась у Товариство сприяння благоустрою [18]. У 1910 р., тобто, через 5 років після з'ясування фактичної неіснуючості Слобідського осередку, Чернігівське окружне правління звернулося до правління Товариства благоустрою, з клопотанням виділити кошти на створення рятувальної станції. Відповідь була прогнозованою: «Слобідське товариство благоустрою не володіє жодними засобами і через це жодного асигнування надати не може» [15, 27]. Ще один факт, який підтверджує неіснуючість Слобідського осередку станом на 1910 р., – це звіт про відвідання завідувача Чернігівської рятувальної станції І. Зубрицького, разом з повітовим справником Ф. Гузарським, підзвітних Чернігівському окружному правлінню Новгород-Сіверської, Остерської та Слобідської рятувальних станцій. Показово, що на 1910 р. Слобідська рятувальна станція числилась як діюча.

Відповідно до Звіту, для обговорення питання щодо створення Відділу рятування були зібрані загальні збори іншого, новоствореного Благодійного товариства (станом на 1910 р. у складі 10 осіб). Збори прийшли до логічного висновку, що влаштування Відділу рятування є необхідним, але у черговий раз підтвердили тезу, що, «через відсутність на цей час достатніх засобів, Товариство не може надати матеріальної підтримки». Результатами ж відвідування Передмостової Слобідки І. Зубрицький був задоволений настільки, що звітував так: «Я можу сказати, що у Слобідках буде одне з найкращих відділів Товариства» [15, 29зв.].

Висновки. За внутрішньою статистикою Товариства рятування на водах, його силами за період 1872–1893 рр. були врятовані понад 8 тис. осіб, не рахуючи 848 кораблів, аварії яких були попереджені. Проте, кількість врятованих була мінімальною, порівняно зі статистикою щорічних людських втрат на воді: «Кількість загинувших на водах, у межах лише європейської частини Росії перебільшує 7,5 тис. осіб щорічно». Точних даних щодо потопельників на території Чернігівської губернії ми не маємо, а зафіксовано лише коливання від 100 до 234 осіб (дані 1893 р.). У зв'язку з цим, переконані, що справа

організації системи рятування на водах, через мережу громадських об'єднань була досить необхідною. Інша річ, у констатації, принаймні, одного факту (втім, не тенденції) безвідповідального ставлення до ідеї порятунку людських життів. Такі факти не потрібно замовчувати, їх слід аналізувати. Перспективним вбачається дослідження мотиваційних індивідуальних моментів щодо участі у громадських об'єднаннях. Адже на тлі діяльності низки добровільних громадських об'єднань у сс. Микільська та Передмостова Слобідки, справа організації Осередку Товариства порятунку на водах станом на 1910 р. так і не зрушила з місця.

Список використаної літератури

1. Гузенко Ю.І. Миколаївське відділення Імператорського Руського технічного товариства у 60-ті рр. XIX ст. / Ю.І. Гузенко // Наукові праці / ЧДУ ім. П. Могили. – Миколаїв, 2006. – Т. 48. – С. 80–84.
2. Мельник М.О. До 140-річчя створення ракетного заводу у Миколаєві / М.О. Мельник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mk.archives.gov.ua/pubonsite/199-procketplant140.html>.
3. Тригуб П.М. Діяльність Миколаївської міської думи в галузі освіти, охорони здоров'я, фізичного виховання і спорту (друга половина XIX – початок XX ст.) / П.М. Тригуб, Н.Ю. Довгань // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 1999. – Вип. VII. – С. 177–182.
4. Гаврикова Н.В. История становления и развития службы спасения на водных коммуникациях России в 1875–2000 гг. : на материалах Москвы и Московского региона : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / Н.В. Гаврикова ; Рос. эконом. акад. им. Г.В. Плеханова. – М., 2008. – 24 с.
5. Устав состоящего под августейшим покровительством Ее Императорского Высочества Государыни Цесаревны Общества подания помощи при кораблекрушениях. – С.Пб. : тип. Морского министерства, 1871. – 14 с.
6. Устав Российского общества спасания на водах : [Утв. 31 марта 1894 г.]. – С. Пб. : тип. Морского министерства, 1893. – 37 с.
7. Спасание на водах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vehi.net/brokgauz>.
8. Миланов В.Я. ОСВОД / В.Я. Миланов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bse-soviet-encyclopedia.info/Большая_Советская_энциклопедия/44578/Освод.
9. Календарь Черниговской губернии на 1895 год. – Чернигов : тип. Губернского правления, 1895. – 532 с.
10. Отзыв Императорского Российского общества спасания на водах от 22 сентября 1894 года // Земский сборник Черниговской губернии. – Чернигов, 1896. – № 2–3. – С. 517–519.
11. Отчет Черниговского окружного правления Императорского Российского общества спасания на водах за 1894–1895 гг. – Чернигов : тип. Губернского правления, 1895. – 19 с.
12. Державний архів Чернігівської області. Путівник. – Чернігів : РВК «Деснянська правда», 2001. – 600 с.
13. Борьба с холерною эпидемиею в Никольской и Предмостной Слободках в 1910 г. // Земский сборник Черниговской губернии. – Чернигов, 1911. – № 2. – С. 130–131.
14. Сметы и раскладки уездных земских сумм по Остерскому уезду на 1900 год. – Чернигов : тип. Губернского правления, 1900. – 116 с.
15. Держархів Чернігівської обл. – Ф. 183, оп. 1, спр. 29.
16. Календарь Черниговской губернии на 1914 год. – Чернигов : тип. Губернского правления, 1914. – 453 с.
17. Календарь Черниговской губернии на 1906 год. – Чернигов : тип. Губернского правления, 1906. – 281 с.
18. Устав общества содействия благоустройству поселка Предмостной Слободки Остерского уезда, Черниговской губернии: [утв. 7 февр. 1904 г.] – К. : [б. и.], 1904. – 12 с.

Одержано редакцією 18.04.2013

Прийнято до публікації 28.05.2013

Аннотация. Сылка О. З. *Императорское Российское общество спасания на водах и деятельность его сельского отделения на Черниговщине.* В статье представлена точка зрения на основные направления одной из массовых, за количеством членов, общественных организаций Российской империи – Императорского Российского общества спасания на водах, в частности его Черниговского окружного правления в деле организации Слободского сельского спасательного поста в период 1901–1910 гг. Обращено внимание на неэффективные подходы должностных лиц к организации, развитию и усовершенствованию методов работы Отделения в селах Никольской и Предмостной Слободок Остерского уезда.

Ключевые слова: Черниговская губерния, общественная организация, спасательные посты, с. Никольская Слободка, с. Предмостная Слободка, Окружное правление Общества спасания на водах

Summary. Sylka O.Z. *The Imperial Russian rescuing on waters society the activity of rural departments in Chernigiv region.* The article presents viewpoint to the main lines of one of the numerically mass social organizations of Russian Empire - Imperial Russian life-saving society on waters. The Society realized all practical activities through its district administrations and departments, in particular through Chernigiv district administration. The main exposition of material is connected with organizing of Slobodian rural life-saving post in period from 1901 to 1910. Actuality of the theme is conditioned by two factors: the first is objective investigation of life-saving system on waters, the second is discovering, analysis and evaluation of social element in work of the Society, particularly stressing on motivating moments of individual citizens participation in statutory social organizations in the end of 19-th – beginning of 20-th century, including those created on rural administrative-territorial level. Against background of general information about undoubtedly positive results in the activity of the life-saving Society on waters attention is paid to ineffective approaches of officials to the

organization, development, improvement of the department's work methods in villages Mykilska Slobidka and Peredmostova Slobidka in Oster district. Investigation of motivating individual moments concerning participation in rural social societies is considered to be perspective. Because against background of activity of voluntary social societies in examined villages the affair of organizing a Centre of life-saving Society on waters in 1910 didn't get moving. Contents of archival materials, on which the article is based, are firstly brought into scientific circulation.

Key words: Chernigiv province, social organization, life-saving posts, Mykilska slobidka village, Peredmostova slobidka village, District administration of life-saving Society on waters.

УДК 477.4(18-19):338.3.002.2

Я. В. Бойко

ТЕРИТОРІАЛЬНЕ РОЗМІЩЕННЯ ТА ЗАЙНЯТІСТЬ ЕКОНОМІЧНО АКТИВНОГО НАСЕЛЕННЯ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ НА МЕЖІ ХІХ–ХХ ст.

Анотація. Розкрито територіальне розміщення трудових ресурсів, визначено питому вагу зайнятого населення, що мешкало в міській та сільській місцевості Наддніпрянської України наприкінці ХІХ ст. Висвітлено галузевий розподіл праці та зайнятість економічно активного населення у виробничому секторі економіки, з'ясовано його роль у суспільному відтворенні. Наведено дані які стверджують, що основна маса працездатного населення Наддніпрянщини наприкінці ХІХ ст. займалася переважно землеробством.

Ключові слова: ринок робочої сили, трудові ресурси, територіальне розміщення зайнятого населення, розподіл праці, структура зайнятості населення, суспільне відтворення.

Постановка проблеми. Важливе місце у дослідженні економічної історії держави й її окремих адміністративно-територіальних одиниць, з притаманними їм природно-географічними характеристиками, посідає аналіз відтворення та розміщення трудових ресурсів, розподілу праці, структури зайнятості населення, характеру його господарської діяльності в рамках певного способу виробництва.

Варто зазначити, що ступінь розподілу праці та структура зайнятості населення як у регіональному, так і загальнонаціональному масштабах, багато в чому є концентрованим виразом і показником рівня розвитку продуктивних сил та економіки загалом.

У запропонованій статті об'єктом дослідження є продуктивні сили України, передусім, їхньої головної складової – робочої сили. Предметом дослідження є територіальне розміщення, розподіл праці та структура зайнятості економічно активного населення Наддніпрянщини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Мета. У цій статті ставиться завдання визначити територіальне розміщення продуктивних сил Наддніпрянської України щодо їхньої головної складової, з'ясувати показники сукупного балансу трудових ресурсів, розкрити, за територіальною ознакою, розподіл праці та структуру зайнятості її економічно активного населення у виробничому секторі на етапі переходу Російської імперії до монополістичного капіталізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на структуроутворюючий характер і фундаментальні ознаки, притаманні зазначеній науковій проблемі, на її значущість у ґрунтовному вивченні історії розвитку вітчизняного ринку та ринкових відносин, вона поки що не стала, за невеликим винятком [1–5], предметом спеціальних досліджень ні в українській, ні в зарубіжній історіографії. Таке ставлення сучасної академічної науки до ключових питань історії розвитку ринкової економіки, на наш погляд, не сприяє вирішенню сьгоднішніх проблем і завдань, пов'язаних зі створенням оптимальної моделі, соціально орієнтованої ринкової економіки, яка б зважала на національну специфіку та певний історичний досвід.

Аналіз матеріалів першого загального перепису населення Російської імперії 1897 р. щодо зайнятості населення Наддніпрянської України дає можливість суттєво розширити уявлення зацікавлених дослідників про структуру зайнятості населення, особливості розвитку ринку праці та продуктивних сил на вказаній території. Дозволяє визначити і питому вагу зайнятого населення, і характер його розміщення у міській та сільській місцевостях, розкрити структуру й розміри галузевих ринків робочої сили, висвітлити розподіл праці, що склався на цій території наприкінці ХІХ ст.

Розглядаючи вказану наукову проблему, потрібно пам'ятати, що селянство Наддніпрянщини пореформеного періоду, поряд із аграріями Центрального Чорнозем'я